

HÁZASTÁRS? VETÉLYTÁRS? MUNKATÁRS?

*A női szerepek változása
a 20. századi Magyarországon*

TANULMÁNYOK

Szerkesztette

PALASIK MÁRIA
SIPOS BALÁZS

Megjelent

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

a Politikatörténeti Alapítvány,
valamint
az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium
Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Főosztály

támogatásával

ISBN 963 9350 57 5

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.
kiado@napvilagkiado.hu

Első kiadás: 2005

© A szerzők, 2005

Minden jog fenntartva

A kiadásért felelős a Napvilág Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Pálvölgyi Lidia
Fedélterv: Icsu Molnár István
Szedés, tördelés: AbiPrint Bt.
Felelős vezető: Abinéri Ottó ügyvezető
Nyomás, kötés: Alfadat-Press, Tatabánya
Felelős vezető: W Csorna. Éva ügyvezető igazgató
Megjelent 30,75 (A/5) ív terjedelemben
Printed in Hungary

Bodnár Ilona

LEALACSONYÍTJÁK-E A NŐK A SPORTOT?

(A Szerző hozzájárulásával)

„Dolgozni kedvtelésből és játszani testedző játékot vetélkedéssel: ez valódi sport” - írja beharangozó számában az első modern magyar sportlap, a *Herkules*.¹ A sport elé tett „valódi” jelző arra a fejlődésre utal, amelyen ez a szabadidős tevékenység a 19. században hazánkban is keresztülmegegy: a főurak játékos, szórakoztató időtöltéséből a közép rétegek férfi tagjainak nyilvános, versengő tevékenységévé válik. A századfordulóra már kidolgozzák a sport alapvető elemeit is: szabály-, verseny- valamint intézményrendszerét. Amikor a nők megpróbálnak bekapcsolódni ebbe a rendszerbe és olyan sportágakat is kipróbálnak, amelyeket addig csak férfiak űztek, akkor nemcsak az adott sportág mozgásanyagával, illetve elsajátításának nehézségeivel kell megküzdeniük. Egy férfidominanciájú, férfias értékekre épülő világba lépnek be, amely hierarchikusan épül fel. Az egyes szintek megkülönböztetésének fontos eleme a teljesítmény, amely meghatározza a rendszerbe, a sportéletbe történő belépés lehetőségét és minőségét. Természetesen ez a mérce is „férfias”, és kezdetben a férfiak eredményei szolgálták viszonyítási pontként a nők teljesítményének megítélésénél. Ugyanakkor meg kell küzdeniük a közgondolkodásra jellemző sztereotip nőképpel. Nemcsak a gyengébbik nem felfogással, hanem azal is, hogy a sportolás nem tartozik a családjának élő nő foglalatosságainak körébe. A sport, ahogy a *Herkules* fogalmaz, kedvtelésből és játékosságból űzött szabadidős tevékenység, amelyet azonban szervezeti formái, versenyrendszere átemel a nyilvánosság szférájába, amely hosszú ideig kizárólagosan a férfiak világa volt; ekképpen hidat képez a nők számára a magán- és a közélet között. A nőknek a versenysportba történő belépésekor a legintenzívebben az 1920-30-as években zajlott társadalmi diskurzusból most a konzervatív álláspont képviselőinek megnyilatkozásait, érvrendszerét emeljük ki. Tesszük ezt azért, mert nem csak az adott kor viszonyainak, a nők akkori lehetőségeinek, mozgásterének megismerése szempontjából fontosak. A sportban a nőkel szemben jelenleg is kimutatható rejtett diszkriminációra adhatnak magya-

¹ A „sport”. *Herkules*, 1884. 1. 6.

rázatot a férfiak részéről a határátlépéskor, a területvesztéskor megfogalmazott szerepelvárások, a sportoló nőkre és férfiakra vonatkozó normák.

A nők társadalmi helyzetéről folyó vitában a konzervatív álláspontot vallók hivatkozási alapja a test, a gyengébbik nem mítosza. Felfogásuk szerint a szervezetben manifesztálódó - eleve elrendelt - biológiai nem határozza meg a nők képességeit, amelyek szellemi és fizikai téren is gyengébbek a férfiakénál, így „természetes”, hogy a társadalmi élet bizonyos területeire nem képesek bejutni. A konzervatívok véleménye szerint nem kirekesztésről van szó, hanem alkalmatlanságról. A negatívumok hangsúlyozásával a nőket az általuk elfogadható cselekvési formákba, a tradicionális anyai, feleségi szerepbe akarják bezárni. A női sport ennek az álláspontnak az egyik döntő hivatkozási elemére jelent veszélyt, mert a nők a pályákon a nézőközönség előtt nem csak fizikai, hanem mentális képességeiket is bizonyíthatják. A sport kapcsán nem másról van szó, mint a női és férfi szerepek újrafogalmazásáról: a nőiességhez és a férfiassághoz kapcsolódó tulajdonságok, értékek és normák átcsoportosításáról, „új társadalmi viselkedésminták elfogadásáról, illetve a nőknek a testük fölötti szabad rendelkezéséről.

A SPORTSZAKIRODALOM KONZERVATÍV VONULATA

A 19-20. század fordulóján hazánkban is elkezdődik a női testtel kapcsolatos attitűdök átalakulása. E folyamat társadalmi feltételeinek megteremtése Klebelsberg Kunó kultuszminiszteri tevékenységéhez fűződik, az ő nevével fémjelzett oktatási- és kultúrpolitikai reformok nagymértékben elősegítik a változásokat.² Az 1921. évi LIII. számú sporttörvény a megreformált leányközépiskolákban is kötelezővé teszi a testnevelés tantárgyat. A lányoknak oktatandó mozgásanyagról, a tanterv tartalmáról pedig a következőket írja Klebelsberg:

„A leányok testnevelésének nem szabad a fiúk testnevelését pontról pontra utánozni, hanem abból csak azt kell átvenni, ami a női szervezetnek és léleknek, a női graciozitásnak megfelelő és alkalmas arra, hogy a leányok fizikumát a női hivatásnak megfelelően egészségessé és az élet szenvedéseinek elviselésére képessé tegye.”³

A graciozitást a férfiak megőrzésre méltó nőies értéknek tartják, gyakran szerepel érvelési rendszerükben, de hasonlóan más feminim tulajdonságokhoz, elismerését arra használják fel, hogy az általuk nőiesnek ítélt viselkedésmódot ennek keretei közé szorítsák. Az iskolai testnevelés esetében ezzel a csökkent értékű, de nőies mozgásanyaggal továbbra is fenntartható a lányokban testi gyengeségük, kiszolgáltatottságuk tudata, ami igazolja elkülönítésüket az oktatásban, a sportpályákon.

² Klebelsberg miniszteri tevékenységéről lásd Kiss Tamás, T. (szerk.): *Klebelsberg Kuno*. Új Mandátum, Budapest, 1999.

³ Ezeket a sorokat Klebelsberg Kunó írta az alábbi könyv előszavában: JELLENZ Margit - BRUNNER Éva: *Gymnastika elméletben és gyakorlatban*. Egyesült Kö- és Könyvnyomda, Budapest, 1929. 4.

Klebensberg nemcsak az iskolai testnevelés társadalmi kiszélesítését szorgalmazza, hanem a sport népszerűsítését is fontosnak tartja. „Sportminiszterként” létrehozta a versenysport irányítási rendszerét, biztosítja a szakmai hátteret, a szakemberképzést és a létesítményeket. Céljai között szerepel, hogy a sportot a nemzeti kultúra részeként elfogadtassa, emellett külpolitikai jelentőséget tulajdonított az élsportnak, a nemzetközi versenyeken történő részvételnek: „...egy-egy olimpiai győzelem a nemzetközi vívó-, tenisz-, vízipóló- és futballmérkőzéseken vagy másutt kivívott diadal az egész világ figyelmét felhívhatja a kis magyar nemzetre.”⁴ A sport társadalmi presztízse ugyan növekszik, de ez nem jelenti azt, hogy a nők is részesedhetnek ebből.

A magyar sportéletben bekövetkezett változásokkal kapcsolatos konzervatív reagálásokat Doros György vívó, a Magyar Vívó Szövetség tevékeny tagja fogalmazza meg a legmarkánsabban, akinek írásai legelőször a *Testnevelésben* jelentek meg.⁵ (Az Országos Testnevelési Tanács folyóirata arra volt hivatott, hogy a magyar sportélet elméleti, szakirodalmi alapjait megteremtse. Az első publikálás után még kétszer adják ki gyűjteményes kötetben elemzéseit; az 1943-as kiadást a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola [TF] tankönyvének tekintették.⁶) Doros az amatőr polgári sport elkötelezett híve, aki munkáival a testmozgás szellemi vonatkozásaira hívja fel a figyelmet: meggyőződése, hogy egy nemzet kulturális fejlettségét az amatőr versenysport reprezentálja, de elsődlegesen nem annak eredményei, rekordjai, hanem az adott nemzet sportjának szelleme.⁷ „A sportban az akarat szelleme nem csak azt jelenti, hogy az eredményt akarjuk - írja 1932-ben -, hanem jelenti a fegyelmet, a figyelem koncentrációját, az önuralmat, a tettekrevalósítást, a dicsőség utáni vágyat, az önbizalmat és egyszersmind a szerénységet is.”⁸ A sport kulturális jelentősége eszerint az értelmi és akarati nevelésben rejlik: a sportember a tréningek és a versenyek során leküzdözi ösztöneit, gyengeségét, önfegyelmet tanul. A sportpályán megedzett erkölcsi értékek, elsajátított magatartásmódok segítik őt az élet más, az emberiség története szempontjából jelentőségteljes területein - például a művészetben, a tudományban - a siker eléréséhez.

⁴ Idézi Kiss Tamás, T. (szerk.): i. m. 53.

⁵ Doros György az 1932-es gyűjteményes kiadás előszavában a következőket írja: „...első munkámat, »A versenysport etikai és lélektani problémái«-t a magyar sportsajtó nem remélt, szinte páratlan kitüntetésben részesítette azzal, hogy valamennyi nagyobb napilap hasábjaira terjedő cikkben méltatta és ismertette.” DOROS György: *A sport szociális és kulturális vonatkozásai*. OTT, Budapest, 1932. 3.

⁶ Részlet az előszóból: „Úgy látszik, hogy munkám és törekvésem megértésre talált a legilletékesebb helyen. A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Országos Sportközpontja most azzal a megbízással tüntetett ki, hogy főleg a Testnevelési Főiskola részére összegyűjtve adjam ki másodszor is tanulmányaimat.” DOROS György: *A sport etikája és lélektana*. 2. kiad. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1943. 3.

⁷ Doros szerint a profi versenysportnak azért nem lehet kultúrmissziós szerepe, mert „...a professzionista sport terén elért eredmények nem nyúlnak széles néprétegeken keresztül a nemzeti talajba, hanem vagy teljesen individuálisak, vagy pedig a professzionista sportolók tömeges és szerencsés találkozásait jelzik valamely nemzet keretén belül”. DOROS György: *A sport filozófiája*. In: DOROS György: *A sport etikája és lélektana*. I. m. 95.

⁸ DOROS György: *A differenciális lélektan hivatása a testnevelésben*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1932. 136.

A sport azért sem lehet a legfontosabb tényező az életben, mert nem válhat hivatássá, nem lehet a megélhetés forrása. Az amatőr sportolót az erkölcsi erő és a lelki nagyságra, a legfőbb jóra törekvés jellemzi. A professzionista sportolóból ezek az etikai tartalmak hiányoznak, és ezért Doros a profi sportot nem is tekinti sportnak.⁹ Témám szempontjából ez azért érdekes, mert a nők nagyobb számú beáramlása a sportba egybeesik a profizmus megjelenésével. A szerző úgy véli, hogy a „versenyhisztéria”, a profi sport nyitotta szélesebbre a sportpályák kapuit a nők előtt: passzív és aktív szerepek tekintetében egyaránt. A passzív, nézői szerep felértékelődik a versenysportban, és Doros szerint a nőknek nagy részük van a hőskultusz kialakulásában, a bajnokok túlzott ajnározásában, amikor a sportoló már nem a lényegi, belső értékek megszerzésére, felmutatásra koncentrál, hanem a külsőségek foglalkoztatják: a nárcisztikus önszemlélet és tetszeni vágyás elvonja a figyelmét a küzdelemtől.¹⁰ Doros felrója a nőknek, hogy az éppen csak megnyitott területen nem a megfelelő módon viselkednek, normaszegésükkel pedig érdemtelené válnak a megosztott tér használatára.

Az egyidejű, közös térhasználat mindvégig neuralgikus pontja a női sportnak. Az erkölcsökre, a jó modorra hivatkozva a férfiak dominanciájukat úgy is próbálják megőrizni, hogy ragaszkodnak az időbeli és térbeli szegregációhoz, ami a sportlétesítmények korlátozott száma miatt a nők számára hátrányos.¹¹ A nők érdekeire hivatkozva átmenetileg megszüntik azon sportágak körét, amelyeket a nők is űzhetnek, illetve alapvetően a nyári hónapokra korlátozzák sportolásukat. A nők térhasználatára akkor bővül, amikor sikerül a sport strukturális felépítésében változásokat elérniük: kivívják, hogy önálló szakosztályok jöjjenek létre számukra, vagy ahol ez nem lehetséges, ott saját sportegyesületeket alakítanak. Ez utóbbi megoldást választják a vívónők, amikor létrehozzák a Magyar Női Vívó Clubot, amely saját bajnokságokat is rendez. Az alapító tagok között van Durand Zsuzsi törvívó, aki a *Nemzeti Sport* olvasóinak szavazatai alapján a 30. - a nőket tekintve a második - legnépszerűbb magyar sportoló 1927-ben.¹² A *100-ak könyve* a vívónő pályafutásának

⁹ A szerző szerint a nézőközönség negatívan hat az amatőr sportra, mert többek között politikát, esztétikát, ösztönöket - utóbbi kettő nőkhöz kapcsolódó fogalom - visz bele; felerősíti az amatőrrellességet, mert a fizető nézők teszik lehetővé, hogy a sport élethivatássá váljon. Több írásában is említést tesz erről a kérdéstről, de legrészletesebben *A nézőközönség pszichológiája* című dolgozatában foglalkozik vele, amely mindkét gyűjteményes kötetben szerepel.

¹⁰ Hasonló véleményt fogalmaz meg a profi sportról Kelemen Kornél, az OTT elnöke is: „Nem vagyok a krekk-rendszer híve, mert az igazi sportember nem hangos és sikereit nem használja fel a saját céljai érdekében. (...) A sport legyen testedzés, szórakozás, *de ne legyen üzlet*. Ezek a sportemberek idővel nem válnak a társadalom előnyére. Legyen polgári foglalkozása minden futballistának.” Vermes Magda interjúja. *A Hétfői Napló*, 1934. január 1. 14.

¹¹ „...a nők számára nem építhetnek külön klubhelyiségeket, a tornatermet, vívótermet, vagy az atlétikai pályát csak olyan időpontban engedhetik át a nőtagjaik számára, amikor szünetel a tréning, vagyis a legalkalmatlanabb időkben. Vagy magántornatermekbe, vívótermekbe járhatnak tehát, vagy meg kell várniuk a legolcsóbb szezon: a nyarat...” KÖHALMY József: Miért sportoljanak a nők? *A nő*, 1914/4. 73-74.

¹² *100-ak könyve. Száz magyar versenyző írásban és képen*. Nemzeti Sport, Budapest, 1927. A listában összesen 5 sportolónő szerepel: 17. Sipos Mancsi úszónő; 30. Durand Zsuzsi; 34. Pétery Jánosné Váradi Ili teniszező; 38. Stieber Lotti úszónő; 97. Mednyánszky Mária asztaliteniszező.

bemutatásakor megemlíti: „A fegyverforgató Magyarországon, a vívósport klasszikus hazájában, ahol a férfiak évtizedek óta a világ vívósportjának élén járnak, nem tudott megteremni a hölgyek vívása. Külföldi impulzus kellett ahhoz, hogy a magyar nők is beálljanak a vívósport őrökébe kicsiny, de fanatikus táborába” A cikk szerzője nem véletlenül használja a fanatikus jelzőt: a nőknek a „vívás területén sokkal nagyobb ellenállással kellett megküzdeniük, mint más sportágakban. Ennek oka, hogy a vívás - ahogy azt Hadas Miklós megfogalmazza - a férfiasságnak, a modern libidó dominandinak egyik megnyilvánulási formája: a férfi lovagiasság, becsületesség, a (párbaj)hagyományok továbbélésének területe.¹³ A sportág zártságát mutatja az is, hogy a nőket megelőzően a polgári származású férfiak is csak lassan tudtak beszivárogni a klubtagok közé, valamint ez az a sport, amelyik hosszú ideig megőrizte az amatőrizmus eszményét. A nők számára hátrányosan hatott az is, hogy a közönség nem elengedhetetlen feltétele a versenyeknek, így még passzív szereplőként sem tudtak közel kerülni a vívóklubokhoz.

Dorosnak a nők aktív, sportolói szerepvállalásáról a következő a véleménye: „csak kivételesen és csakis erősen férfias karakterű nőknek ajánlható”, mert „a bátorság, a lelkierő, a kitartás, a küzdőképesség mindig, mint tipikus férfi tulajdonságok szerepeltek”.¹⁴ Mivel a szerző a sportban nem a fizikális teljesítményt tartja a legértékesebbnek, hanem a szellemi, ezért a nőknek sem fizikai gyengeségüket rója fel elsődlegesen: „A versenysport lényege, az akaraterő kifejlesztése, olyan elvont és eszmei tartalom, amit a nők gyakorlati érzéke nem foghat fel teljes egészében.” Adódik a kérdés: ha a sport a férfiak akaratát megedzi, akkor a nőket miért ne tudná fejleszteni? Doros szerint két okból: egyrészt a nőkben több az önszeretet, a hiúság, az én-érzékenység, és ezek úgynevezett akaratgátló tényezők; másrészt idegrendszerük valószínűleg gyengébb, ezért a versenyzés nem akaraterőt vált ki belőlük, hanem kisebb-nagyobb fokú hisztériát. A női idegrendszer „mássága” visszatérő eleme a diskurzusnak. A Magyar Athletikai Szövetség Női Sportbizottságának a hölgyek körében az atlétikát népszerűsíteni szándékozó kiadványában az alábbiakat olvashatjuk: „Az állandó, rendszeres életmód főleg a nőknél fontos, mivel a női szervezet különleges megalkotása folytán amúgy is állandó idegbeli tónusingadozásoknak van kitéve. A teljesítőképeségben igen gyakran mutatózó, nem egyszer érthetetlennek látszó következtetlenségeknek ez az egyetlen - egyben sajnos - megmásíthatatlan oka.”¹⁵ Ez a megváltoztathatatlan eltérés - a megkülönböztetés alapjául szolgáló „ideges asszony” képe -, amely a nők sportolását népszerűsítő kiadványban is teret kap, Foucault szerint a 19. század terméke. Akkor válik a hatalomgyakorlás egyik stratégiai alapegységévé a női test hiszterizálása: e tulajdonság mentén kapcsolják a nőt a szexualitáshoz, az orvostudományhoz, a társadalomhoz, a családhoz. Ezzel párhuzamo-

¹³ HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Helikon, Budapest, 2003. 85-108.

¹⁴ A szerző a nők versenysportjával részletesebben „Az akaraterő kifejlődése a versenysportban” című írás keretében, az 1943-as kiadásban a 65-66. oldalon foglalkozik; az idézetek is ebből a részből származnak.

¹⁵ *Női versenyzők téli tréningje*. MASZ, Budapest, 1933. 22. - A kiadvány előszavát Misángyi Ottó, a Testnevelési Főiskola igazgatója írta.

san zajlik a női test medikalizálása, amely megközelítés szintén fontos szerepet kap a női sport megítélésében.¹⁶

Doros (a századfordulón kialakult vélekedést megőrizve) a nőket csak a versenysport üzésétől tanácsolja el, a testmozgás más formáit kifejezetten előnyösnek tartja számukra: az egészségügyi sportot, a tornát, a (ritmikus) gimnasztikát és a táncot. Ez a felsorolás egyfajta etikai sorrend is, mert az egészségügyi sport áll a legközelebb a versenysporthoz, az rendelkezik a legtöbb értéktartalommal, és az öncélú, önértékű amatőr sporttal ellentétben eszköz-célú és eszközértékű. A női nemnek ajánlott tornáról és a gimnasztikáról a következő megállapítást teszi:

„[e kettőből] hiányzik az egyéniség érvényesülésének az a nagy lehetősége, ami a küzdősportokat jellemzi. A sportszellem alapvető tulajdonsága az egyén önállóságra utaltsága és az egyéni cselekvés bizonyos szabadsága. Ezzel szemben a tornában egyfelől az engedelmesség, másfelől a parancsolás szelleme érvényesül. Ebből a szempontból a testkultúrának ez az ága nagyszerű fegyelmet nevelő eszköz...”¹⁷

A nőknek megengedett, sőt ajánlott tornával, gimnasztikával kapcsolatosan azonban meg kell jegyeznünk: a versengés egyre kevésbé lesz jellemző a sportágra, fejlődése során a hangsúly áttevődik a fegyelmezésre, a rendben, rendszerben történő mozgás megtanulására. E tulajdonsága teszi a tornát nemzetnevelő - a 19. században hazafiúi nevelő - sportággá. Ezt a férfiaknál sikeres eszközt akarják a honleányok nevelésénél is alkalmazni, amikor a háború- és területvesztés okozta embervesztés mihamarabbi pótlását várják el a nőktől, mert az ország politikai súlyának visszanyerését egy nagyobb lélekszámú, egészségesebb és kulturáltabb új generáció felnevelésétől remélik. A torna tehát a politika közvetett eszköze: az engedelmesség, a közösségnek, a nagyobb egységnek való alárendelődés megtanulásával a tradicionális női szerepet, a konvencionális nőies tulajdonságokat erősíti.

A nőknek ajánlott testmozgásokat a versenysporttal, a férfias küzdősportokkal szemben a következő ismérvek jellemzik: esztétikum, testélmény, örömszerzés. Összességében Doros szerint „nagyfokú szellemi különbségek” vannak a férfias és a nőies mozgásformák között. Ezek az eltérések azonban azokból a tulajdonságokból, értékekből következnek, amiket a női, a gyengébb nemnek tulajdonítanak. A nőiség hagyományos felfogásával nem egyeztethetők össze azok a tevékenységek, így sportágak sem, amelyekben a versengés, a küzdés, a testi kontaktus dominál. A konzervatív álláspont szerint a női természettel ellentétes a fizikai erő kifejtés, a megerőltetés, a sportoláshoz alapvetően szükséges állóképesség; e felfogás követői számára elfogadhatatlan és megengedhetetlen a sportpályán izzadó, erőlködő nő látványa. Ők azoknak a sportágaknak a nyilvános gyakorlását ajánlják a nőknek, ahol az esztétikus, szép női test látható, ilyen például a korcsolyázás. Ugyanakkor a női testmozgáshoz, sportoláshoz kapcsolt értékeket alacsonyabb rendűnek te-

¹⁶ FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története. A tudás akarása*. Adantisz, Budapest, 1996. 106-107., 151.

¹⁷ DOROS György: *A differenciális lélektan hivatása a testnevelésben*. I. m. 129.

kintik, a sport férfias értékhierarchiájába beépíthetetlennek tartják. A sportágak felosztására, de a sportolói típusok leírására is jellemző a társadalmi nemek párhuzamos kezelése: a nők kirekesztése és megfosztása a férfiak megerősítésével, felmagasztalásával egyidejűleg történik meg. A sportolók kategorizációjában a negatív, kizáró tényezőket a nőies tulajdonságok, viselkedésmódok alkotják. Ezek a következők:

(1) az érzetelmények alapján: a sportra alkalmatlan a nárcisztikus típus, aki egyenlő a nőies férfival; a sportban kiváló az aszkéta típus, akiből hiányoznak a puha, nőies vonások, távol áll tőle testének szerelme,

(2) az akaratvilág alapján: a sportra alkalmatlan a hisztériás típus; a sportban kiváló az akaraterős típus, a férfi ideáltípusa.

A szerző szerint a sport legmegvetendőbb figurája az álamatőr, a primadonna, akinek lelki világát bizonyos „alacsonyosság” jellemzi, ami egyenlő a nőies férfi lelki világával, és a hiúság, az önszeretet, az én-érzékenység jellemzi: „Az álamatőr olyan, mint a titkos prostituált, aki nyíltan nem meri bevallani, hogy az erkölcsi törvények ellenére él, de titokban pénzért osztogatja szerelmét.”¹⁸ Jellemző és fontos, hogy Doros a sport nemkívánatos szereplőit nem a férfivilág kevésbé megbecsült csoportjaihoz hasonlítja, hanem a társadalmilag megvetett nőkhöz: a polgári normák szerint a buja prostituált erkölcsileg és testileg is gyenge, mert nem képes határt szabni testi vágyainak, ugyanakkor morális szabadosságával veszélyezteti a társadalom alapegységének, a családnak a békéjét. A csoportosítás lényege: aki alkalmatlan vagy méltatlan arra, hogy a sport férfias világában szerepeljen, az már nem is férfi, az csak nő, illetve nőies lehet.

Rónay Viktor író - aki messze nem olyan felkészült elméleti szakember, mint Doros György - hasonló véleményt fogalmazott meg egy több kiadást megélt, a közvélekedést vélhetőleg jobban tükröző egészségügyi ismeretterjesztő kézikönyvben:

„Az egész világot átható sportmozgalomban talán a női testedzés az a terep, ahol a sportnak inkább ártalmas kinövésait, mint jótékony hajtásait lehetjük fel... [A sportolás divatja] ahelyett, hogy a női szervezetnek és szellemnek megfelelő esztétikus formát keresett és talált volna, inkább megalkotta a férfisport karikatúrájaként a mai nőisportot. [...] A férfi sportolásának célja az egészség megőrzése, az erő és kitartás fokozása. A nőisport céljával az egészség, a kedély és a szépség tűzhető ki. Az antik korszakban mintha megértőbb lett volna e tekintetben az emberiség. Nem rendeztek boxoló és birkózóversenyeket a nők részére, hanem az nyerte el a pálmát, aki a leghibátlanabb testalkatú volt, és akinek a mozdulataiban a legtöbb volt a ritmus.”¹⁹

A két nehéztalétkai szám, az ökölvívás és a birkózás nemcsak Rónay írásában szerepel. A nőket azoktól a sportágaktól különösen tiltják, ahol test test elleni küzdelem, közvetlen kontaktus van az ellenfelek között. Doros is egy női birkózóverseny kapcsán teszi a következő kijelentést: „Nem a nőket saj-

¹⁸ DOROS György: *A versenysport filozófiája*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1943. 98.

¹⁹ RÓNAY Viktor: Az egészség és a sport. In: MADZSAR József (szerk.): *Az egészség enciklopédiája*. Enciklopédia, Budapest, 1926. 439-440.

náljuk, hanem a sportnak ez a lealacsonyítása fáj.”²⁰ A konzervatív álláspontot vallók szerint e sportágak olyannyira nem fértek össze a nőies viselkedéssel, hogy még nézésük sem volt ajánlott a hölgyeknek. Perlaky Lajos szerint azok a nők, akik izgalomtól áttüzesedett arccal, önmagukból kikelve izgulnak a bokszmeccsen, 25 botütést érdemelnek, és megfosztják magukat a női név viselésének jogától is.²¹ E két sportágban a nők mindenképpen vétenek a sport szellemisége ellen - akár versenyzőként, akár nézőként részesei -, mert mindkét esetben megjelennek az „alantasabb kívánalmak”, vagyis az ösztönök, „az elfojtott és tévelygő sexuális érzelmek komplexuma”. A kor felfogása szerint a sport egyik fontos tulajdonsága, hogy fegyelmezni képes - többek között - a nemi ösztönöket. Mindkét szerző szerint a nők megjelenésével épp e fontosnak tartott nevelési eszköz vesz el.

A meggyőzőbb érvelés érdekében a társadalmi diskurzus résztvevői gyakran fordulnak külföldi példákhoz, történeti előzményekhez. Ilyenkor az antik görög sportban találták meg a viszonyítási pontot, de egyaránt megfélemlenek Spártáról, ahol egészen más nézeteket vallottak a leányok és a nők testi neveléséről, mint az általuk szellemi előzménynek tekintett Athénban. A görög, pontosabban az athéni sportideált az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő olimpiai mozgalom is szellemi előzményének tekintette. A nők 1900-ban, a Párizsban rendezett második olimpián jelentek meg először a versenyeken, de hogy későbbi részvételük milyen ellenállásba ütközött, azt jól illusztrálja a mozgalom elindítójának, szellemi atyjának, Pierre de Coubertinnek két, időben távoli, de szellemiségében közös megszólalása. A mozgalom lapjában, a *Revue Olympique* 1910-es számában a következőket írja:

„Am amikor a nők részvétele eljut a nyilvános sportversenyekig, ezt abszolút meg kell tiltani. Nem illő, hogy a nézőket kitegyük azon veszélynek, hogy egy nő teste darabokra szakadjon a szemük láttára. Mellesleg: teljesen mindegy, mennyire megedződött lett legyen is egy sportoló nő, a szervezete nem úgy van kialakítva, hogy bizonyos sokkhatásokat elviseljen. Izmai felett az idegei uralkodnak, ez a természet akarata. Végül pedig: a nők részvétele veszélyezteti [...] azt a fegyelmet, melyet a sport gyakorol a férfi versenyzőkre annak érdekében, hogy létre hozza a versengés szép rendjét és méltóságjelenségét.”²²

Egy 1935-ben elmondott rádióbeszédében még mindig nem helyeselte a nők részvételét nyilvános versenyeken. A kor embere - ahogyan az olimpiai mozgalomban Coubertint nevezték - szerint a nők számára az egyetlen és ideális szerep, amelyet a mozgalmon belül betölthetnek, az olimpikonok, a bajnokok megkoszorúzása, ahogyan az az ókori Olümpiában és a középkorban a lovagi tornákon történt.²³ A modern férfinak a nő feletti erkölcsi és fizikai fölényé-

²⁰ DOROS György: A nézőközönség pszichológiája. In: Uő.: *A sport szociális és kulturális vonatkozásai*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1932. 20.

²¹ PERLAKY Lajos: *Korunk sportörülete. (A sportkultúra veszélyei.)* Budapest, 1929. 25-26.

²² COUBERTIN, Pierre de: Chronique du mois: Défense aux femmes. *Revue Olympique*, 1910. 109-110.

²³ „Én személy szerint nem helyeslem nők részvételét nyilvános versenyeken, ami nem jelenti feltétlenül azt, hogy ők egy sor sportágat nem művelhetnek, csak éppen nem nyilvánosan bemutatva. Az olimpiai játékokon szerepük kiváltképp az lehet - miképp a régi lovagi tornákon -, hogy megkoszo-

nek bizonyításához kiváló történeti példa az antik Athén. Nem elsősorban arra a köztudott dologra gondolok, hogy Olümpiában a nők még nézőként sem vehettek részt a versenyeken, hiszen a másik nemnek ez a fajta diszkriminációja megszokott volt, mivel a férfiak és a nők rendszeresen külön-külön tartották ünnepeiket. Kertész István az ókori görög hölgyek sportját elemezve szintén azt a tényt tartja lényegesnek, hogy csak a hajadonok vehettek részt nyilvános versenyeken - így például az Olümpiában zajló Héraia-versenyeken is -, míg a férjezett nők számára ez már tilos volt. Ez a családi, férjezett státus alapján történő elkülönítés és tiltás megfelelt a modern kor nőfelfogásának. A nyilvánosság kérdése a már hivatkozott, 1884-es Hericuiés-cikkekben is felbukkan, mert a férfiak egy részének - Coubertin báróhoz hasonlóan - nem a nők férfias tevékenysége ellen van kifogása, hanem csak a nyomatóköltő, jelentőséget adó nyilvános versenyzés ellen: a köz szeme előtt zajló női sporttevékenység állásfoglalásra kényszeríti a férfiakat, és ez a mutatott, megkérdőjelezhetetlen teljesítmény alapján esetleg pozitív is lehet. Amellett, hogy a nyilvánosság szimbolikus erőt ad a résztvevőknek a folytatáshoz, a hölgytársak látványa ilyen eseményeken követendő mintát jelent a többi nő számára, számuknak növekedése pedig hathatós érv lehet a vitában. A sportpályák olyan köztérek, amelyeket addig csak a férfiak használtak, azaz a nyilvánosságnak azon szférájába tartoznak, amelyhez nemhez kötött cselekvés tartozik. Ennek jelentősége, a kiváltságos helyzetben rejlő erő és hatalom akkor mutatkozik meg leginkább, amikor a nők a stadionokat közösen használt térré akarják átalakítani. A nők szimbolikus és valóságos térfoglalása a sportban a Nemzetközi Olimpiai Bizottságban (NOB) is ellenállást váltott ki. A szervezet reagálása - elnökének szellemiségéhez igazodva - a teljes tiltás, majd a kényszerű engedélytétel volt. Az 1920-as évektől kezdődően a „nőkérdés” vizsgálati témája lett a NOB-üléseknek. Elkezdtek a nőnek az „olimpiai családban” betöltött szerepével foglalkozni, amely idővel állandó napirendi ponttá vált; mindez egy önálló sportszervezet, a Federation Sportive Féminine Internationale (FSFI) egyre növekvő befolyásával magyarázható. Az Alice Milliat vezette FSFI először Monte-Carlóban rendez nőknek nemzetközi sportversenyeket, majd 1922-től négyévente Women Olympic Games néven tartja meg saját játékeit. A női sport növekvő népszerűsége és az önálló - a férfiak által nem ellenőrizhető - szervezkedés fokozatos engedélyekre kényszeríti a NOB-ot. Lassan ugyan, de egyre több versenyszámot nyitnak meg a nők előtt. Ebből a szempontból az 1928-as amszterdami játékok jelentenek fordulatot, mert ott indulhatnak először a nők az atlétikai számokban.²⁴ Az olimpiai mozgalom normatív szerepe hazánkban is erős, hisz a magyar

rúzzák a győzteseket. (...) Épp így fogom én fel a modern olimpizmust is, középpontja egyfajta erkölcsi Altisz vagy a Grál-lovagok vára, melyben a sportolók azért gyűlnek össze, hogy erejüket a férfias sportban összemérjék, olyan sportágakban, amelyek a férfi védelmét, önmaga, a veszélyek, a természeti erők, az állatok és az élet feletti uralmát célozzák...” KERTÉSZ István: *A görög sport világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 36. Témánk szempontjából különösen érdekes a könyv *Olümpia leányai* című fejezete.

²⁴ PFISTER, Gertrúd: Women and the Olympic Games: 1900-97. In: DRINKWATER, Barbara L. (ed.): *Women in Sport*. Blackwell, Oxford, 2000. 3-19.

sport képviselőit a játékok kezdetétől ott találjuk a szervezők között; hazánk pályázik az 1920-as olimpia megrendezésére. Így a NOB nyitása meghatározó a női sport magyarországi fejlődésére.

NŐI SPORT AZ ORVOSI SZAKIRODALOMBAN

A sport fejlődéstörténetét jól jellemzi, hogy az egyes tudományterületek mikor kezdenek el foglalkozni vele. Az elsők között az orvostudományt és a pedagógiát találjuk. A nők számára kijelölt terület, az egészségügyi sport - a gyermekvállalás képességének biztosítása - és a konzervatív álláspont hivatkozási alapja, a biológiai nem is ez utóbbi tudományághoz tartozik. Mégis két orvosi szakterület, a nőgyógyászat és a hazánkban az 1920-as években kibontakozó sportorvoslás állásfoglalása vált mérvadóvá a vitában.

A nőgyógyászok szemléletmódját meghatározza a Tauffer Vilmos és Tóth István szerkesztésében készült *A nőgyógyászat kézikönyve*. A tankönyv azért ajánlja a leánygyermek tornászását, mert a szervezetnek az egészséges fejlődéséhez szüksége van a mozgásra, így az orvosoknak pártfogolniuk kell a sportot - az ártalmas túlzások nélkül.²⁵ A terjedelmes kiadvány felnőtt nőkről szóló részében már nem esik szó sportról, annak sem pozitív, sem negatív hatásait nem említik a szerzők. Ez összefügg a kor felfogásával: a felnőtt, férjhezvett nők tevékenységi körébe a sport nem tartozik bele. Stux Sándor *A nők testedzése és a női testkultúra* című könyvében egyenesen a nőorvosoknak vindikálta a nők sportolásának irányítását. Mindezt azzal indokolta, hogy a testkultúrát három tényező határozza meg: a férfi és a női test anatómiai felépítése; a szervezet élettani működése; illetve a nemek természettől rendelt hivatása. E szempontokat figyelembe véve:

„A nő sportolása akkor felel meg igazában céljának, ha a nő szervezetét az anyaságra készíti elő egészségének, fejlődésének, testi erejének és rugalmasságának fokozásával. [...] A férfias típusú nőknél - kiknek száma mintha napjainkban növekedőben volna - engedmény nem tehető a férfi sportok irányába. Őket kizárólag a női testtípus kifejlődését elősegítő sportágakra kell szorítanunk.”²⁶

Stux írását szakmai és társadalmi szűklátókörűség jellemzi. Sportszakmai hiányosságaival most nem foglalkozom, annál sokkal lényegesebbek orvosi szakmai kijelentései: nem tesz különbséget az elsődleges és másodlagos nemi jelleg között, valamint egyenlő szerepet tulajdonít ezeknek a nők gyermekvál-

²⁵ „A tornászásnak mint életszükségletnek kellő felismerése, úgy látszik nagyon későn fog elkövetkezni, pedig kétségtelen, hogy a tornászás nemcsak izomgyakorlat, hanem fontos gyakorlása az egész szervezet minden részletének, az akaraterőnek, a bátorságnak, a beidegzésnek, a központi idegrendszernek, az agyvelőnek és a gerinczvelőnek is egyaránt, tehát minden orvos törekedjék reá, hogy ahol lehetséges, népszerűsítse a leánygyermek tornászását.” TAUFFER Vilmos - Tóth István (szerk.): *A nőgyógyászat kézikönyve*. Franklin, Budapest, 1917.255.

²⁶ STUX Sándor: *A nők testedzése és a női testkultúra*. Budapest, 1931. 15-16. Hasonló szellemben nyilatkozik KELEMEN Kornél, az OTT elnöke a női sportról: „Igen, sportoljanak, de csak a nőieség határain belül izzék. Rettenetes látvány egy agyonsportolt, deformált, túlizmos nő.” *A Hétfői Napló*, 1934. január 1. 14.

lalási képességét illetően. A nőorvosok felfogására jellemző, hogy a gyermekvállalás felől tekintenek a sportra, és nemcsak a fizikai aktivitás megfelelő formáit akarják meghatározni, hanem a versenyzés mértékét is. Annak ellenére teszik ezt, hogy tudományos tapasztalat nem áll rendelkezésükre arra nézve, a versenyzés miként befolyásolja például a vállalható gyermekszámot, illetve a gyermekek fejlődését. Stux „tudományosan megerősíti” a női versenysporttal szemben „leglátványosabb” kifogást, a férfias testalkat kialakulását, illetve a férfias sportok egyre szélesebb körű terjedésével ennek a testalkatnak az öröklődését, elterjedését a nők körében. Ekkor a nőiesség és a maskulin, izmos felépítés egymásnak ellentmondó kategória a társadalmi közgondolkodásban; a két nemre épülő heteroszexuális társadalmi berendezkedésre, a gyermekvállalás képességére tartották veszélyesnek, hogy a nők fizikálisan és pszichésen is egyre férfiasabbá váljanak.

A sport kapcsán a női testről folytatott tudományos, orvosi diskurzusban két irányvonal figyelhető meg: egyrészt a túlzott férfiasodás veszélyeire mutatnak rá, másrészt a nők gyengeségeit hangsúlyozzák. Az, hogy a két érvrendszer egymásnak ellentmond, a női versenysport ellenzőit nem zavarja: nem ütköztetik a véleményeket, vitapartnerrel függően azt az álláspontot használják, amelyekre nagyobb szükségük van. E gyengébbiknem-felfogás továbbélésének köszönhető a nemzetközi sportélet első orvosi „szexvizsgálatai” is: a kiugróan jó, nőktől nem várt eredmények után azonnal megkérdőjelezték a sikert elérő hölgy nemét; ha másként nem is, de pletyka szinten megfosztják nőiességétől.²⁷

A *Testnevelés* egyetlen cikket vesz át a nemzetközi irodalomból ebben a témában, Káthe Láng német testnevelő tanárnő írásának fordítását közli, aki a női testről mint a férfiszervezetnek egy legyöngített, értéktelenebb változatról beszél, és a nőnek biológiai neméből adódó testi és lelki egyenetlenségeire (idegrendszeri tónusingadozások, váltakozó teljesítmény, menstruációs ciklus) helyezi a hangsúlyt. A nők testnevelésének elsődleges célja ezek kiegyenlítése, de a mozgásformáknál figyelembe kell venni, hogy a „két nem között áttekinthetetlenül nagy és lényeges különbségek vannak”. Az alkati eltérések mellett Láng kiemeli, hogy „a nő vére hígabb és specifikusan könnyebb, vagyis más szavakkal, értéke csekélyebb”. Ennek megfelelően „a női testnevelés sem minőségében, sem pedig mértékében nem hasonlíthat a férfitestneveléshez”.²⁸ A cikkválasztásban nemcsak sportéletünk német orientációja fejeződik ki: lényeges tény az is, hogy a nők csekélyértékűségét egy asszony mondja ki.

A sportolói testnek mint egynemű, férfi szervezetnek a felfogása jellemzi Kellner Dávid 1928-ban megjelent *Mit kell a sportolónak tudnia testéről* cí-

²⁷ MARIK Klára: Áruhás fiú, fiús atléta lány, vagy sportoló nő? *Az Est*, 1934. szeptember 26. 14. „...csalás emlegetése: a cseh Kupková, 800-as világrekorder, aki magas, sovány, rövid szőke hajú lány - kisfiús hanggal. Világrekordja után viccelődtek, hogy talán nem is lány.” VERMES Magda: 1 p. 35 mp-től 1 p. 04 mp-ig. *A Hétfői Napló*, 1934. november 5. 14. A stockholmi olimpián Fanny Durack ausztrál úszónő győzelme után hivatalosan elrendelték a „szexvizsgálatot”, mert a szakemberek női mivoltában kezdtek el kételkedni.

²⁸ LÁNG, Káthe: A nő és a testnevelés. *Testnevelés*, 1932/6-7. 510-516.

mű könyvét. A mű legterjedelmesebb része a sportoló test anatómiai leírását adja. A szerző ugyan a nemileg semleges sportoló kifejezést használja, de mindvégig kizárólag a férfitestről értekeznek, az egyes sportágak orvosi sajátosságainak ismertetésekor is a férfiakra koncentrálnak. A nőkre egyedül a gimnasztikánál tér ki bővebben, amelynek „új irányjai főleg a nő testnevelése szolgáltatásban állnak” és „oly bázist teremtettek, amelyben továbbfejlődve, a női sport helyes irányban fog kialakulni”. A könyv utolsó öt oldala foglalkozik a nők sportolásával.²⁹ Kellner könyvét is áthatja az az orvosi felfogás, amely nem hangsúlyozza az azonosságokat: amikor az emberi test úgynevezett általános leírását adja, nem fűzi hozzá, hogy ez mindkét nemre jellemző tulajdonság, működési, felépítési mód, a hasonlóságokat nem emeli ki. A fejezet a férfi és a női test közötti különbségek felsorolásával kezdődik, vagyis azokkal a női sajátosságokkal, amelyek meghatározzák a sportolás mértékét, illetve annak fajtáját: „a nő a nálánál erősebb és magasabb férfinek nem lehet a sportban egyenrangú versenytársa, ami természetesen nem jelenti egyúttal azt is, hogy ne sportoljon”. A szerző szerint a nők teljesítményei jelentősen elmaradnak a férfiakéhoz képest, de a női sportnak nem is lehet a célja a férfieredmények megközelítése, ami azt sugalmazza, hogy minden férfi kimagasló, rekord teljesítményre lenne képes, míg minden nő ettől csak alacsonyabbra. Ennek megfelelően a könyv egy másik részében egy táblázat tartalmazza a magyar férfi és női csúcsokat, de a férfiak esetében viszonyításként közli a világ- és a német rekordokat, míg a nők esetében csak a másik nem jelenti - ha kimondatlanul is - a viszonyítási pontot.

Kellner úgyszintén támogatja a lányok gyermekkorban elkezdett testedzését. Am amatőr sportfelfogásának köszönhetően a férfiaknál is károsnak, nem megengedhetőnek tartja a rekordhajhászást, amit még fokozottabb mértékben elítél a nők estében. Nekik alapvetően azokat a sportágakat ajánlja, amelyekre nem jellemző a versengés, és emellett megfelelnek a nőkkel szembeni - férfiak megfogalmazta - esztétikai elvárásoknak. A sportágak ismertetésénél első helyen a nőies testgyakorlási formaként bemutatott gimnasztikát említi meg, amely megőrzi a női test szépségét és harmóniáját, hiszen a „női sportnak nem lehet célja a testalkat megváltoztatása és a férfias tulajdonságok imitálása”. Ezen kívül a szabadtéri sportokat tartja megfelelőnek a nők számára. A nagyobb fizikai megerőltetést vagy versengést igénylő sportágaknak a lágyabb, gyöngített változatát ajánlja a nőknek, hogy egészségesen szórakozhassanak. A sportot két olyan területen tartja hasznosnak, amely a nők gyenge pontja: idegrendszerük erősítése és szépségük megőrzése végett. A nők testgyakorlását ugyanolyan fontosnak tartja, mint a férfiakét, hisz élethivatásuk, „a fajfenntartás, a szülés megpróbáltatása is óriási teljesítményt ró a nő szervezetre, amelyre már kora ifjúságától kezdve kell készülnie”.

Két szakterület, a sport és az orvoslás egyre szorosabb együttműködését jelzi, hogy 1930-ban a TF sportorvosi rendelőjéből létrehozzák az I. sz. Állami Sportorvosi Intézetet, 1933-tól pedig a *Testnevelés* mellékleteként megjelenik

²⁹ KELLNER Dániel: *Mit kell a sportolónak saját testéről tudnia!* Budapest, 1928. Az idézetek *A nők és a sport* című fejezetből származnak: 198-202.

a *Sportorvos* című folyóirat. Az első hazai sporttudományi kutatásokat ebben az intézményben végzik, a vizsgálati eredményeket pedig ez a folyóirat közli. Az évfolyamokat átnézve női sporttal foglalkozó írást csak egyet találtam, egy extrémnek nevezhető nőgyógyászati probléma eseteírását: Rigler András a *Kétoldali petefészektümlő-repedés mint sportsérülés* című dolgozatát. A szerző szerint a sérülést a túlerőltető sportolás okozta traumák váltották ki. E kijelentésével áttételesen a sport káros hatását, „abnormalitását” sugalmazza.³⁰ Az orvostudományon belül önálló szakterület, a sportorvoslás sem a hazai gyakorlati tapasztalatokat, sem a külföldi kutatási eredményeket nem publikálja e folyóirat hasábjain a női sporttal kapcsolatban, emellett semmiféle iránymutatást sem ad a kollégáknak és a sportszakembereknek. Mindezek hiányoznak G. Marno Saroltának a Sportorvosi Intézet női rendeléséről szóló beszámolójából is. A doktornő a női sport helyzetének rövid összegzésével kezdi írását, amelynek felfogása magyarázatul szolgálhat a hiányosságokra. Eszerint a női sport az I. világháború után lendült fel, amikor is rossz irányt vett, mert a nő a sport terén elvonta magát a nőiességtől és a férfi életterébe igyekezett lépni, megfélemezve képességeiről és kötelességeiről. A kor közvélekedése szerint a nőben mindenkor a jövő nemzedék anyját kell látnunk, és ehhez kell szabni a testezés formáit. Ezek után írásában - és feltehetően munkájában is - a leányok iskolai testnevelése, valamint az azzal kapcsolatos problémák kapnak teret. Az iskolai testnevelés vonatkozásában kijelenti: el kellene érni, hogy a fiatal nők és leányok testgyakorlását nők vezessék. Ez azt jelzi, hogy a testnevelőtanár-képzésben már megvalósult az emancipáció, de az iskolai állások odaítélésénél még érvényesül a nőekkel szembeni diszkrimináció.³¹

A sportorvosok elzárkózása mögött a hatalom - a (sport)politika - elvárásai húzódnak meg. Azt a jelenséget érhetjük tetten, amit Foucault a hatalom és tudás viszonyának nevez: a hatalom képviselte testpolitika határozza meg, hogy a fejlődő sportorvoslás mennyire tekinti kutatási, megismerési területének a nőket; milyen módszerekkel vizsgálja a női sportot; vagy mennyire teszi a tudás tárgyává.³² Az orvostudomány megvonja a szakmai támogatását a sportoló nőktől, és így nem legitimálja őket a társadalom felé. Ugyanakkor azzal, hogy a tudomány objektív, racionalizált nyelvén fogalmazza meg a társadalmi problémákat, a közgondolkodás sztereotip elemeit, igazolja és megerősíti azokat.

A vitában eddig nem szereplő új szempontokat hoznak be a *Magyar orvosnők tanácsai nők számára* című kötet sportos írásai. Ridéli Mária a középkortól kezdődően példákat hoz a magyar nők sportolására, jelezve, hogy nem előzmény nélküli, modern jelenséggel van dolgunk. Történeti példáival is amellet érvel, hogy a női test csak adottság, de nem determináló tényező.

³⁰ RIGLER András: Kétoldali petefészektümlőrepedés mint sportsérülés. *Sportorvos*, 1939/10. 820-824.

³¹ MARNÓ Sarolta, G.: Sportorvosi női rendelés problémái. In: CSINÁDY Jenő (szerk.): *Sportorvosi értekezlet 1944 előadásai*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1944. 39-41.

³² FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Budapest, 1990. 40.

A nőkkel szembeni előítéletek szempontjából a sport lelki hatását sokkal fontosabbnak tartja, mint a testi, egészségügyi vonatkozásait:

„... a nők azon tulajdonságai, amelyeket speciálisan (de egyáltalán nem hízelgő célzattal) nőies tulajdonságoknak neveznek hímnemű embertársaink - gyávaság, önállótlan-ság, megbízna tadanság, határozatlanság, önbizalomhiány stb. - nem lesznek az egész női nemre, hanem csak egyes egyénekre jellemzők, mint azt a férfiaknál is megtaláljuk”.³³

H. Szabó Hanna szerint az ésszerűen, helyesen értelmezett sport figyelembe veszi a nők egyéni - biológiai - és társadalmi adottságait egyaránt. Ezek alapján kell mindenkinek saját magának megállapítania azokat a szempontokat és alapelveket, amelyek segítségével eldöntheti, mit és hogyan sportoljon. Fontosnak tartja a szocializációt: azt, hogy ki milyen terheléshez, életmódhoz szokott hozzá, mert ezt figyelembe véve kell vagy lehet sportolni például a menstruáció alatt. A nem sportoló nőket pedig arra kéri, hogy ne gátolják, akadályozzák gyermekeik testmozgását.³⁴ Az orvosnők hívják fel arra is a figyelmet, hogy a sportolásnak a lányok életében fontos szerepe van a testismeret, a szexuális felvilágosítás terén. A tudatos mozgás a test működésének megtapasztalásával, a reális teljesítmény megismerésével segítheti a fiatal nőket a testükkel kapcsolatos félelmek, hiedelmek elosztatásában, a tudatos testhasználat pedig lehetővé teszi a biológiai, a szexuális meghatározottság differenciáltabb megélését. Ezen írások szelleme, felfogása bizonyítja, hogy nem egységes, orvosszakmai szűklátókörűségről beszélhetünk a nők sportolásával kapcsolatban: az ellenzők objektívnek feltüntetett tudományos vélekedéseit a társadalmi előítéletek, a hatalom elvárásai, valamint nemi beállítódásuk egyaránt erőteljesen befolyásolják. Ezért más, a nőktől addig elzárt területekhez hasonlóan a sportban is fontos feltétele a fejlődésnek a női szakértők megjelenése, bekapcsolódása a kutatásba. Sajnálatos módon épp a fent említett okok miatt írásaik, nézeteik nem kerülnek be az orvostudomány főáramába, így nem tudnak tudományos vitát kezdeményezni a „gyengébb nem” kérdéséről.

A múlt század első felében zajló társadalmi diskurzusban a női versenysportot, a nők aktív testedzését ellenzők érvelési rendszerére jellemző, hogy tárgyként, biológiai szervezetként kezelik a nőket, így a sport mentális hatásairól esetükben vagy hallgatnak, vagy mellékes dolognak tüntetik fel. A férfiak az általuk felállított normatív esztétikai kategóriákkal - graciozítás, báj, kecsesség stb. - megpróbálják fenntartani a status quót: továbbra is ők akarják meghatározni a nőies viselkedés kritériumait, illetve az általuk üzhető sportágak körét. Választás elé állítják őket, mert felfogásuk szerint a férfias társadalomban sikeresnek tartott nő és a sportoló nő egymást kizáró kategóriák. Két do-

³³ RIDÉLI Mária: A nő és a sport. In: MADARÁSZ Erzsébet (szerk.): *Magyar orvosnők tanácsai nők számára*. Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, Budapest, 1934. 116.

³⁴ SZABÓ Hanna, H.: A sport az egészség szolgálatában. Uo. 119-124.

log hiányzik az általuk írt publikációkból: statisztikai adatok, illetve a folyamat egészét bemutató történeti szemléletmód. Ilyen hivatkozást és hozzáállást csak a női sport elkötelezett hívei körében találunk, akik maguk is döntően nők voltak. A sportban egyaránt érvényesül az a tendencia, hogy a nők nézőpontját, érdekeit a leghitelesebben és a leghűségesebben saját maguk képviselik. Ebben a kérdésben döntő momentumnak bizonyul, hogy a TF alapításától, 1925-től nyitva állt a nők számára. Itt végeztek azok a testnevelő tanárnők is, akik a számadatokkal reális képet festenek a női sportról, valamint segítségükkel felhívják a figyelmet az igazi problémákra: az 1930-as népszámlálás szerint a Budapesten élő, 15-30 év közötti nők 1,2 százaléka sportol, míg az egész országban csak 17 ezrelékük; 1941-ben a nyilvántartott 173 ezer sportolónak mindössze 1,3 százaléka nő.³⁵ Ennek többek között az az oka, hogy az iskolát, tanulást abbahagyó lányok rendszeres sportolása majdhogynem megszűnik; emellett a női sport nagyváros-, pontosabban Budapest-centrikus, és a középrétegek szabadidős tevékenységében területi és társadalmi koncentráció figyelhető meg.

Az adatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a női sportot ellenzők, azt korlátok közé szorítani akarók reagálása túlzott érzékenységet mutat. Ennek a heves reakciónak alapvetően két, de egymáshoz kapcsolódó oka van. Az egyik az állami politika szintjére emelt „fajegészségügyi kérdés”, a „sokemberprobléma”, a „nemzeti kultúrmisszió”. Ezek megoldásában kitüntetett szerep hárul a polgári középosztályra, azok nőtagjaira. A modernizációval éppen ezekben a családokban csökken a gyerekszám, ugyanakkor körükben terjed „rohamosan” a sport, ami a politikusok szerint esetleg tovább erősítheti az addig tapasztalt, véleményük szerint káros tendenciát. A korabeli társadalmi gyakorlattal ellentétben a normaszegő sportolónőket épp származásuk miatt nem marginalizálhatják, nem szoríthatják peremhelyzetbe, mert egyéb olyan értékeket is képviselnek, amelyekre a társadalomnak szüksége van.

A másik ok az, hogy a sport nem egyszerűen egyike a férfias világoknak, hanem - ahogy Doros György fogalmazott - a férfi ideáltípusa mutatkozik meg a sportpályákon. Annak a hegemon maszkulin típusnak (Bourdieu kifejezésével a hiperférfinak) a képe teremődik meg e tevékenység során, aki nemcsak a nők, de a többi, az erre a szerepre alkalmatlan férfiak felett szintén uralkodik.³⁶ Mindezt azért teheti meg, mert a szellemi, az erkölcsi kiválóság párosul a fizikai, nyers erővel, a legősibb hatalmi eszközzel. Ugyanakkor a sporttevékenységek alkalmasak a férfiintimitás megteremtésére is, amelyről Brod a következőket írja: „...nem szemtől szemben nyilvánul meg, hanem valamilyen) közös tevékenység során, amelyet vállvetve végeznek, esetleg úgy, hogy háttal egymásnak feszülve nyújtanak támaszt a másiknak.”³⁷ Ebben a sport hasonlít a katonasághoz, a háborúhoz, ahol szintén a férfiaság megerő-

³⁵ Az adatok a következő publikációkból származnak: NESZMÉLYI Alice: Női sportunk feladatai. *Testnevelés*, 1937. 10-11. 726.; WONKE Rezsóné ZSIGMOND Judit: Sportegyesületi női szakosztályok szervezése. *Testnevelés*, 1943/5. 373.

³⁶ BOURDIEU, Pierre: *Férfiuralom*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

³⁷ BROD, Harry: Bevezetés: a férfikutatások témái és tézisei. *Replika*, 2001/43-44. 42.

sítése zajlik. Ez történik az I. világháborúban is, amikor a nemzeti hős, az önfeláldozó férfi szobrának típusa jött létre. A férfi a harcmezőkön feláldozza magát, ezért, vagy ezután a nőtől békeidőben várja el ugyanezt. Erre az „önfeláldozásra” jelent veszélyt a nők új szerepköre, a sportolás, mert a sportoló nőkre jellemző, hogy elutasítják a nőiesség sztereotip felfogását, a férfiaktól függő, passzív szerepet: a függetlenségre törekvő lányoknak, asszonyoknak a sport fizikálisan, szociálisan és pszichésen is hasznos önbecsülésük, személyiségük fejlesztése szempontjából.